

Det sorte land bliver grønt

Af Peter Riismøller

Gamle jyder husker heden. Ja, de behøver ikke at være ældre end fortælleren for at mindes store flader med lyng, højdepunkter hvorfra man så landet dækket med lyng næsten til horisonten. Det sorte Jylland var ikke noget ildesindet øgenavn; for 100 år siden var en tredjedel af Jylland dækket af heden, og der var sogne i Midtjylland og Himmerland, hvor hede procenten var langt større. Men sådanne steder blev da også af naboer med bedre vilkår kaldet »sorte sogne«. Erindringen om denne herskende hede er så stærk, at lyngen og sagnet om de gode gamle dage er ved at indgå forbund. Visse digtere er ikke uden medskyld i denne fejlvurdering.

Men hvad skal vi vise vore børn, for at de også kan fatte, hvad deres bedsteforældre fik hård hud i hænderne af? Nogle få laser af det store tæppe ligger hist og her, noget af det fredet, andet med risiko for at have skiftet farve næste gang, man kommer den vej. Tihøje hedder en bakke i Timring sogn i Midtjylland, fra den var kun hede at se i 1948. Tør man komme der igen? Mellem Ovtrup og St. Ajstrup er Himmerlands sidste hede af noget format fredet. Og Kongenshus hede er fredet mindepark, men kom ikke der de første tre-fire år. Lyngen er afbrændt, og intet sørgeligere syn kan tænkes end afbrændt hede året efter katastrofen.

Ja kedeligt var det da, at denne skønne hede blev afbrændt. Men den kommer igen, stol på det. Der skal helt andre kræfter og andet tålmod til for at kue lyngen end en hedebrand. Ja set over længere tid, bare over et menneskeliv, er en afsvidning såmænd ingen væsentlig afbrydelse i lyngens liv. Havde ilden alene kunnet kue lyngen, var ingen hede levnet til vor tid, for der findes næppe nogen lyngstrækning i Jylland, der aldrig har været afbrændt.

Nej, så var den planmæssige afbrænding noget ganske andet, den var indledningen til erobring af nye kulturland og foregik efter faste regler, grundede på erfaring gennem slægtled. Det er erindringer om sådanne erobringer i barndommen, her skal fortælles, de vildeste fester man mindes, helt ekstatiske så længe de stod på, og med langvarige tømmermænd efter rusen.

En dag i marts eller april blev afbrænding besluttet, helst efter nogen tids tørvej, men dog ikke i en altfor hård tørkeperiode. Årstiden var fastsat i loven. Brandfogden skulle være underrettet, så var loven sket fyldst, og man lå så selv med ansvaret.

Var familien ikke selv talstærk nok, mobiliseredes naboernes ungdom. Det var ikke svært at få dem til at give møde, stol på det. Det er hændt, at hede er blevet afbrændt på søndage, for ligesom at understrege, at det ikke var rigtigt arbejde, men egentlig en forlystelse.

Det næste var at få afgrænset arealet. Gerne brændte man fra vej til vej eller fra ager til ager, men oftest var der hverken vej eller ager til at standse ilden, før den gik ind på nabolodden. Et skel ydede ingen beskyttelse, for det var også begroet med lyng. Man kunne pløje nogle furer som brandbælte, men det var et uhyre arbejde, som hedeopdyrkeren oftest slet ikke kunne præstere med sit svage forspand. I stedet satte man vagtmandskab ud langs grænse og skel.

Var det nu vestenvind, som oftest skete, tændte man først ild fra øst og sørgede for, at den ikke gik forkert vej. – Slukning skete ved at tampe ilden ud med skovle, våde sække eller ris af enebær eller bævreasp. Ikke fordi disse vækster var bedre egnede end andre til formålet, men simpelthen fordi der ikke fandtes andre. Vand – ja vist var der vand i sigene, men hvordan få det bragt til farezonen? Selv en ajletønde fuld af vand svirpede væk i den første varme. Nej, man stolede på den gamle teknik med skovle og ris.

Men havde nu modilden taget et tilstrækkeligt bredt bælte af i læsiden, gik man over til at tænde ild i vindsiden. Det var dagens store øjeblik, ungerne stod på tærne og holdt bøtte af betagelse, mens mændene løb langs angrebsfronten med hver sin brændende lyngbusk i hånden. På et øjeblik stod hele vindsiden i een brand, der gav en brasende lyd fra sig under fremløbet, aldrig til at glemme. Var lyngen lang og meget tør, kunne ilden gøre lange spring og tænde gassen med en lyd som skud. Så måtte man bare håbe på, at modilden havde taget et så bredt bælte, at medilden måtte standse der af mangel på næring. Sprang den først over en forhindring, var trolden løs og slukning umulig, før ager eller vej var nået. Og var det en sølle hedevej, ydede heller ikke den nogen beskyttelse.

Mellem modild og medild var hedens dyr i klemme. Loven satte en sidste frist omkring 1. maj for at skåne dyreyngel, men den var for sen. Harekillingerne trykkede i sædet, men kunne gennes ud, hvis man kunne være mellem ildfronterne for varme. Mus og hugorme så man med større sindsro gå til i flammerne, men hver gang havde vi lige ondt af fuglene, hvis reder og unger uden nåde blev brændt. Endnu mindes jeg et par ræveunger, der var gået med ved en hedebrand og lang tid efter lå halvstegte og stank, så en hund med ære i livet ikke ville røre dem. Grævlingen derimod blev i graven og kom

knapt til at nyse, for lyngilden gav ikke megen røg og løb så hastigt, at kun den øvre jordskorpe blev varm.

Natten efter en hedebrand var fuldstændig eventyrlig. Endnu ulmede de tykke lyngstilke og enebærbuske under askelaget, og efter solnedgang lyste så et, så et andet sted en sådan glødebunke op i luftning. Vagt var fornøden, og det var næsten umuligt for mødrene at få ungerne hjem fra al spændingen. Sult var det eneste, der tilsidst kunne drive det lille folk hjem fra slagmarken, for ingen havde haft tid til mad, siden den første modild blev tændt.

Men den næste dag? Ak, der lå vor legeplads, sort og fæl. Ikke kunne man færdes uden træsko, for lyngresterne stak væmmeligt. Buske, som før havde givet godt læ, var borte, ingen stedmærker var mere på det øde land. Sikken egentlig en ulykke, vi der havde lavet.

Jo, men det hændte, at nye opdagelser kunne gøres. Nu, da den dækkende lyng var borte, sås det, at fladen slet ikke var så jævn endda. En flad grøft viste sig som hulvej, endnu mindre grøfter tegnede en påfaldende ret linje med bestemte mellemrum – det var jo gode bekendte, det var agerrener, og mellem den agerrygge. Hvad var nu det? Heden havde været pløjet før, det var gammelt kulturland, der blev taget ind til dyrkning igen.

Den opdagelse sysselsatte knægtens fantasi længe. Hvornår havde lyngen taget de agre igen? Den sorte død havde vi en let tåget forestilling om, lige tilpas til derover at danne en teori, som egentlig slet ikke var så langt fra virkeligheden endda.

De gamle agre tog ploven sig af, de viste sig kun som i et glimt. Men et glimt af lys over fjerne forfædres kår, som aldrig siden glemtes. Børn ser og husker kort, men længe længe efter kan barnets syn og erfaring blinke frem og blive stof til overvejelse i en alder, da overvejelser er blevet en mulighed. Under denne lagringsproces skete så meget, der også måtte iagttages.

Heden skulle brækkes, det var jo derfor, den var brændt af. Det skete med tospand for en svingplov, enten stude eller heste. Studene var egentlig de bedste til det arbejde, de var stærkere end de små heste, husmanden havde råd til at holde. Men man kunne ikke klare sig med kun stude, og begge dele havde få hedeopdyrkere mulighed for at holde. Ofte nok blev det et par lådne islandske eller slunkne russiske heste, der måtte påtage sig slæbet. Utroligt, at de kunne.

Den første sommer såedes spergel, en kulturplante som vel nu kun kendes som besværligt ukrudt, men dengang var førstegrøde og blev afræsset af kørerne. Mejeristen gav hals, for spergelen lugtede og smagte igennem helt til smør og ost.

Om vinteren skulle den nybrudte hede have kalk – mergel eller kridt – som kunne ligge og skørne af frosten. Det var nok nybrydningens allerhårdeste arbejde, kalken ofte hentet langvejs fra i frost og korte dage, på små vogne og

Der slås spergel, Karstoft 1927. (H. P. Hansen foto).

med svage heste. Ak poesien var forlængst gået af hedearbejdet. Var der noget, knægtene afskyede, var det da at sprede kalk i sure halvmørke dage på den mark, der var ved at blive til af deres barndoms hede, som de forlængst var begyndt at savne.

Og næste sommer så endnu et savn. De små sige, flade damme med vand i til hen på sommertørken, de var sommerens kæreste legepladser med langt, blødt mos til leje og fuglereder i rigdom omkring sig. Nu gik ploven igennem dem, en boring eller dræning sørgede for afvanding. Væk var de, vibens arrige klagemål forstummet. Rugen lidt tynd det første par år, derudover ingen spor af barndommens sig.

Mon der endnu er nogen landmand, der sår vårrug? På nybrudt hede var det en skattet afgrøde, nøjsom og hårdfør, en oldtidsplante ligesom spergelen. Kartofler var tredje afgrøde, så var endelig hedejordens dyrker nået op i nutiden. Den, som var med, mindes det som godt kulturarbejde med udbytte for alle kommende slægter. Ikke måske som barn – da var sensationen ved afbrændingen og savn og slid bagefter nok så stærke følelser. Men en anden iagttagelse, gjort med års mellemrum, klarer begreberne.

Det er hændt, at en landmand har taget hede ind, som knapt var lønnende. Eller han har ikke haft økonomisk magt til at holde jorden med kalk og gød-

ning. De første år efter brydningen har hedejorden en ond, blåsort farve, som i løbet af et årti eller to går over i sortebrunt, og først da er erobringen helt lykkedes; hedemor forvandlet til muld. Men det hænder, at forvandlingen ikke sker tidligt eller fuldstændigt nok, og så kan heden tage igen. På udlægsjord viser sig stedmoderblomst, blåmunke, rødknæ, star og fløjlsgæs, armodsplanterne afløser kulturplanterne. Griber bonden nu ikke til plov og kalkning, møder han næste år snerre, krageklo, ulvefod og potentil, og mellem disse forløbere står allerede de første lyngbuske og ser så rørende ud. Hvor kan en hedebonde blive lille i tøjlet den dag, da han ser sin mark springe i lyng. Hvordan var det nu med de agre i den afbrændte hede – det var jo netop, hvad vi her ser ske for vore øjne. Krig, epidemier, folkenedgang, fattigdom, gødningsmangel, kalktrang, skatter – ja egentlig er det at undre på, at menneskene alligevel hælede livet gennem tider som borgerkrigene i årene fra Valdemar Sejrs imperialistiske sammenbrud til dronning Margretes husmoderlige fredsperiode. Eller trediveårskrigen og svenskekrigenes folkeødende besættelser. Vist rykkede heden frem i disse nødstider, men det er egentlig mærkeligere, at den ikke tog hele Jylland for sig. Hvor er jyder et sejlivet folk.

I dag er det sjældent, lyngen får mod til at tage igen. Mest går det modsat vej. Det gav en gammel hedebyder et ryk i sjælen at se moderne metoder brugt til det samme arbejde. To traktorer med larvefødder trækkende en enfuret plov gennem lyngen i en lille meters dybde. Nej, ingen afbrænding er nødvendig, Bovlund-ploven skærer ind under hoftehøje fyrrebuske og lyng og vipper det hele usorteret ned i underverdenen, mens rødal væltes op i flager, så næringsstoffer, udvasket gennem årtusinder, igen flyttes op i pløjelaget. Bagefter kommer lastbiler durrende i slæbegear, læsset med mergel, som spredes direkte fra vognen – hvad husmanden før var sure vintre om, klares nu på et par dage. Og derefter får hedejorden en chockbehandling med kunstgødning og tallerkenharve. Første afgrøde er ikke mere den forgiftige spergel eller den tynde, grå vårrug, men reel vinterrug eller endog kartofler. Tredje år gror kløver på nybruddet – det måtte nybyggeren vente et par årtier på, det var så at sige den endelige bekræftelse på hans sejr. Men han var gerne slidt krum, inden han så den bekræftelse.

Dyrt. Det er pokker er det, et par års afgrøde kan betale forskellen mellem maskiners og menneskers arbejde. Det var meget dyrere at vente på fuldt udbytte i årtier for det slægtled, der sved heden af, og det er jo slet ikke så længe siden, metoden var den, jeg her har skitseret. Ikke længere da, end at tusinder af jyske bønder vil huske den gamle metode – med noget tvesind.

Derfor er det vigtigt at få nogle få hedearealer fredet. Vælg dem mellem strækninger med ringe jordbund, sørg for, at de bliver store nok til at hæge livet for hedens særlige dyreverden – og pløj så trøstigt resten op med undergrundspløven. Ild er forældet middel til kultivering.

Summary

The black land grows green

This article, which is a radio talk from 1959, describes the burning of the Jutland heath in preparation for cultivation. According to law, the burning was to be undertaken early in the spring, and began on the section of the piece of land in question which was in shelter from the wind. When a belt had been burned in this way, the windward side could be burnt off.

After the ground had been burnt off it was plowed with a swingplow drawn by two horses or oxen, and the first crop was spurrey, which was used as pasturage for the cattle. In the autumn calcium was added to the soil; the next crop was rye, and the third was potatoes.

Formerly, the heather might creep back and cover the land, where the farmer could not manage to marl and fertilize the soil sufficiently, or when wars or epidemics took their toll of the population. This can still be seen, for example, when the heather is burnt off and signs of past cultivation come to light.

Peter Riismøller.
Radioforedrag, juni 1959.